

Grębecka, Wanda

Księgozbiór Franciszka Scheidta (1759-1807)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 48/3-4, 79-94

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wanda Grębecka

Instytut Historii Nauki PAN
Warszawa

KSIĘGOZBIÓR FRANCISZKA SCHEIDTA (1759–1807)

W 1808 roku biblioteka Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu wzbogaciła się o znaczący zbiór książek przyrodniczych. Zakupiono księgozbiór zmarłego w 1807 roku Franciszka Scheidta, pierwszego profesora historii naturalnej w tej szkole¹. W zasobach archiwalnych Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie zachował się katalog sporządzony prawdopodobnie dla celów tej transakcji². Pozwala on szczegółowo poznać zawartość osobistej biblioteki Scheidta zbieranej latami przez nauczyciela, a następnie profesora Krakowskiej Wszechnicy, który ponadto uważany był za bibliofila, a jego księgozbiór porównywano do bibliotek Rafała Czerwiakowskiego, Jana Jaśkiewicza czy Jana Śniadeckiego³. Księgozbiór uczonego mówi wiele o jego zainteresowaniach, a także o typie erudycji, jaką reprezentował. Nic więc dziwnego, że księgozbiory takie były przedmiotem wielu badań⁴.

Wartość bibliofilską, ale przede wszystkim naukowa, zbiorów Scheidta ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju nauk przyrodniczych w Krzemieńcu, bowiem zakupiona biblioteka uzupełniła w sposób istotny posiadany przez gimnazjum zbiór książek przyrodniczych. Wobec ambitnych planów naukowych i dydaktycznych szkoły biblioteka stanowi podstawową – obok ogrodu botanicznego i gabinetów ze zbiorami mineralogicznymi i zoologicznymi – część warsztatu naukowego krzemienieckich przyrodników. Jej zawartość była ważną informacją o możliwościach uprawiania pracy naukowej w tym ośrodku. Paweł Jarkowski, wieloletni bibliotekarz szkoły, wysoko ocenia nowy nabytek. Charakteryzując zasób książek przyrodniczych w bibliotece Stanisława Augusta Poniatowskiego, która stała

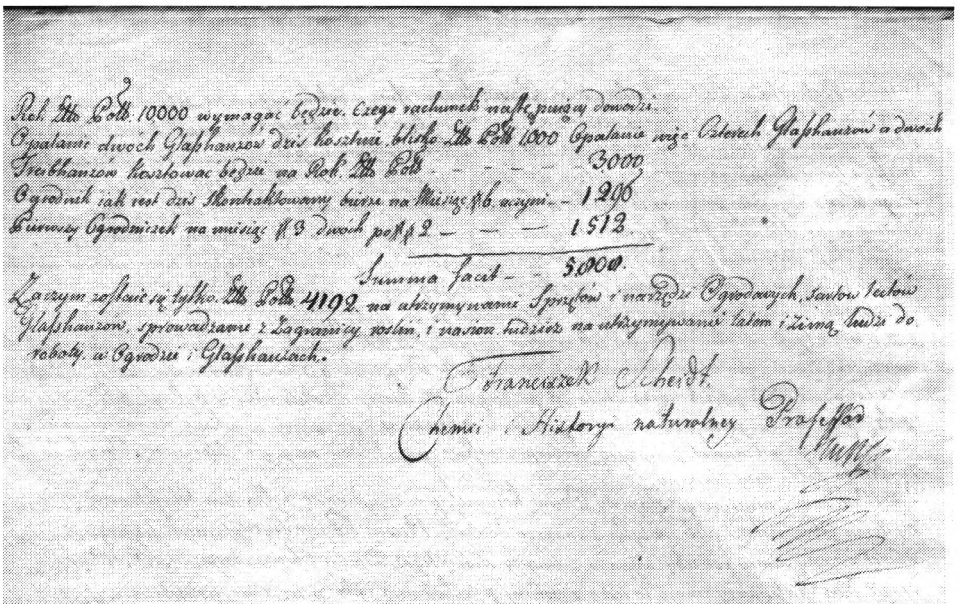
się, jak wiadomo, podstawą zbiorów krzemienieckich pisze, iż jest to: „zbiór dzieł ważnych i kosztownych, który możnaby mieć kompletnym przez przydanie późniejszych i niewielu dawnych, których zbywa. [...] Stąd też biblioteka Scheidta składa się po największej części z dzieł do chemii i historii naturalnej należących. Uważana sama przez się nie zaspokoi uczonego chemika i historycznego badacza natury, lecz w połączeniu z biblioteką królewską robi piękny zbiór, który, ile pozwalały okoliczności i wzgląd na niedostatek w innych oddziałach umiejętności, nowymi dziełami pomnożony został i pomnażać się powinien, bo te nauki są na stopniu ciągłych odmian i poprawy”⁵.

Franciszek Scheidt przybył do Krzemieńca z Krakowa. Był krakowianinem z pochodzenia. Urodził się tam dnia 2. kwietnia 1759 roku. Jego rodzice – Paweł i Elżbieta z Szulców, zamożni mieszczanie krakowscy – zadbali o gruntowną edukację syna. Franciszek Scheidt ukończył Szkołę Nowodworską, a następnie Uniwersytet Krakowski, gdzie w 1779 r. uzyskał doktorat⁶. Jego droga naukowa była długa i owocna. Należał do tego pokolenia nauczycieli świeckich, którzy wychowani i wykształceni w duchu reform Komisji Edukacji Narodowej związali się w ciągu całej swej kariery z ideami Komisji i jej programami. Nauczał chemii i historii naturalnej, a były to najbardziej nowatorskie i najbardziej kontrowersyjne dyscypliny wprowadzone do polskiego szkolnictwa przez KEN. Zaczął swoją drogę nauczycielską w Lublinie w Szkole Wojewódzkiej, gdzie dał się poznać jako doskonały wykładowca i popularyzator chemii, przyciągający słuchaczy nie tylko siłą wymowy, ale i licznymi eksperymentami wykonywanymi w trakcie lekcji czy wykładu publicznego. W ten sposób urozmaicał swoje wypowiedzi i czynił wykład dostępniejszym dla słuchaczy, także z poza uczniów Szkoły. Wprowadzał zatem preferowane przez KEN nauczanie pogładowe, a także tłumaczył istotę badań eksperymentalnych i sposób rozumowania oparty na obserwacji i doświadczeniu. Przełamał tym samym konserwatywny opór, z jakim się spotkał w pierwszym okresie swojej działalności w Lublinie⁷.

Dalsza droga zawodowa wiodła Franciszka Scheidta do Krakowa⁸, gdzie pracował kolejno jako nauczyciel w Szkole Przygłówniej w Krakowie, a następnie jako wiceprofesor w Collegium Physicum Uniwersytetu Krakowskiego. Wtedy też rozpoczęła się jego wieloletnia (lata 1785–1790) współpraca z krakowskimi przyrodnikami, przede wszystkim z Janem Jaśkiewiczem (1749–1809), Janem Śniadeckim (1756–1830) i innymi. W roku 1790 został mianowany profesorem Historii Naturalnej. Na stanowisku tym pracował do 1803 r. Wykładał chemię, także botanikę. Wykłady tej ostatniej odbywały się wg ówczesnego zwyczaju wiosną. W miarę upływu lat botanika zajmowała coraz więcej miejsca w jego pracy naukowej. W latach 1787 i 1788 odbył dwie podróże do Wiednia, gdzie zwiedzał ogrody botaniczne oraz konsultował się ze znanym botanikiem N.J. Jacquinem (1727–1817), dyrektorem ogrodu botanicznego w Schönbrunn (zał. w 1753 r.). W 1787 roku został dyrektorem krakowskiego Ogrodu Botanicznego. Oprócz wykładów i Ogrodu Botanicznego prowadził badania terenowe, a także, jak

twierdzą jego biografowie, napisał dzieło poświęcone botanice, które, niestety, zaginęło⁹. W 1803 roku został zwolniony ze stanowiska przez austriackie władze uczelni, a w 1805 objął stanowisko nauczyciela Historii Naturalnej w Krzemieńcu. Niestety pracował tam tylko dwa lata – w 1807 roku zmarł. Jednak przez te dwa lata dał się poznać jako wybitny przyrodnik i dobry współpracownik. Czacki wspomina go, jako osobę „którą i po śmierci kochamy”¹⁰.

Zwrot ku botanice odbił się również na zawartości księgozbioru Scheidta. Tą też częścią jego biblioteki zajmiemy się szczegółowo w dalszej części artykułu. W pierwszej kolejności przedstawimy jego wielkość. Dokument, znajdujący się w archiwum biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk pod sygnaturą F.I 6433-6466: *kolekcja Scheidta*, zawiera spis 336 tytułów zebranych w 943 woluminy. Różnica między ilością tytułów i woluminów obrazuje ilość dzieł wielotomowych, a także praktykowany zwyczaj oprawiania w jednym tomie kilka pozycji wymienianych w katalogu osobno. Katalog sporządzony jest wyraźnie do celów praktycznych, a nie bibliograficznych. Dokument jest w postaci brudnopisu i kopii (czystopisu). Brudnopis jest prawdopodobnie autografem Schedta. Tytuły są często zapisane skrótowo, zdarzają się też powtórzenia (ta sama pozycja zapisana w różnych działach tematycznych). Nie wiemy też czy przedstawia on całość biblioteki Franciszka Scheidta, czy spadkobiercy nie zostawili części do innego użytku. W każdym razie jest on dobrym przeglądem osiągnięć bibliofilskich

Ryc. 1a. Autograf F. Scheidta, ze zbiorów UJ sygn.

Bibliographie Française & Chimique.		Tom.	Pr.
1 ^{re}	Arithmétique Mathématique et Physique par feu M ^{rs} Ozanam, 2 ^e édition revue, corrigée et augmentée 1780 à Paris in 8 ^{vo}	4.	4.
2 ^e	Dictionnaire de Physique dédié au Roi, huitième édition par M ^{rs} Denis, Meusnier, Lavoisier à Paris 1788 in 8 ^{vo}	4.	4.
3 ^e	Art de faire du verre et d'acier en toute saison des fours domestiques de toutes espèces, soit par le moyen de la chaleur, soit par le moyen de celle du feu ordinaire par M ^{rs} de Besenval 2 ^e édition à Paris 1781 in 8 ^{vo}	2.	2.
4 ^e	De l'Électricité du corps humain sous l'état de santé et de Maladie par M ^{rs} L'Abbé Bertholot de St Lazare à Lyon 1780 in 8 ^{vo}	1.	1.
5 ^e	Théorie Pharmacopœiæ Historico-anatomicae J. J. G. p ^{ro} solite de Holbert Presbytero, Prædicatoris 1778 in 8 ^{vo}	1.	1.
6 ^e	Lettres sur l'Électricité par M ^{rs} L'Abbé Nollet à Paris 1753 in 8 ^{vo}	1.	1.
7 ^e	Essai de l'Électricité, ou Extraits expérimentels et Théoriques des Phénomènes électriques par M ^{rs} J. J. G. Paris 1775 in 8 ^{vo}	1.	1.
8 ^e	Expériences et observations sur l'Électricité, faites à Philadelphie en Amérique par M ^{rs} Benjamin Franklin à Paris, traduites de l'Anglois 1772 in 8 ^{vo}	1.	1.
9 ^e	Traité sur les aimans terrestres traduits de deux ouvrages Anglois de J. Charles, et J. Canton par le P. L'Évêque de la C. de J. à Paris 1772 in 8 ^{vo}	1.	1.
10 ^e	Amusements Microscopiques tant pour l'esprit que pour les yeux contenant 50 estampes dessinées d'après nature et coloriées par M ^{rs} Charles Frères Lebeaume à Strasbourg 1784 in 4 ^{to}	1.	1.

Ryc. 1b. Brudnopis Katalogu,
autograf F. Scheidta.

krzemienieckiego nauczyciela i może być uznany za dostatecznie wiarygodny obraz jego księgozbioru. Nawiasem mówiąc, został wyceniony na 8629 rubli sr., co umieszczono na dole spisu.

Omawiany katalog przedstawia księgozbiór różnorodny pod względem tematycznym. Scheidt gromadził dzieła nie tylko z nauk przyrodniczych, ale i historyczne, geograficzne i inne. W każdym dziale książki są numerowane oddzielnie. Ich liczbowe relacje wyglądają następująco:

Dział	Ilość tyt.	Ilość vol.	Uwagi
Fizyka i chemia	92	197	
Mineralogia	34	58	
Zoologia	33	157	
Botanika	67	136	
Pamiętniki Uczone	10	164	
Podróże	7	14	
Geografia i Mapy	6	7	
Literatura	32	93	
Historia	8	58	
Książki moralne i	20	40	
Słowniki i Gramat.	11	19	

Działy nie są dobrze rozgraniczone pod względem tematycznym, szczególnie dzieła z fizjologii roślin mogą figurować w dziale fizyki i chemii. Do tego działu też jest zaliczona medycyna, farmacja i książki traktujące łącznie historię naturalną i chemię, niektóre dzieła filozoficzne i alchemia. Cytując w dalszej części artykułu tytuły zaznaczam numer pozycji w danym dziale.

Ciekawa jest także prezentacja tej biblioteki od strony językowej¹¹. Najwięcej tytułów jest w języku **niemieckim** – 92, w tym 41 z fiz. i chemii, 22 z botaniki, 10 z zoologii i 19 z mineralogii. W drugiej kolejności mamy książki w języku **łacińskim** – 31 fiz. i chemia, 32 botanika, 17 zoologia i 5 mineralogia. W języku **francuskim** Scheidt zgromadził 57 pozycji – 36 fiz. i chemia, 8 botanika, 4 zoologia oraz 9 mineralogia. Język **polski** prezentuje 12 tytułów, w tym 5 fiz. i chemia i 5 botanika. Język **angielski** jest nieobecny, w spisie mamy tylko jedno tłumaczenie. Jak widać Scheidt w swojej pracy na polu chemii preferował naukę niemiecką, co zresztą podkreśla Hubicki.

Inną ważną cechą charakteryzującą ten zbiór są daty wydania książek. Pokazują one zarówno osiągnięcia bibliofilskie Scheidta, jak i aktualność księgozbioru. Książek wydanych **przed rokiem 1750** jest w tym księgozbiorze 15. Dziesięciolecie **1750–1760** wzbogaciło zbiór o 10 pozycji, w tym 6 z chemii i fizyki. Z lat **1761–1770** jest 10 pozycji. Następne dziesięciolecie, obejmują już lata nauki i studiów: **1771–1780** to już 54 tytuły, w latach **1781–1790** zgromadził 46 książek, **1791–1800** – 31, a po **1801** – 13. Interesująco wypada zestawienie dat wydania

i ilości pozycji w języku niemieckim. Pozwala nam to przypuszczać, że Scheidt wykorzystał swoją podróż zagraniczną do Wiednia również na uzupełnienie zbiorów o najnowsze pozycje naukowe. Jednakże, jak podaje Hubicki¹², już w okresie swojej pracy nauczycielskiej w Lublinie Scheidt posługiwał się literaturą niemiecką, czemu dał wyraz w zestawie książek użytych do przygotowaniu lekcji, co było wtedy powszechnie wymagane od nauczyciela. Niestety w omawianym katalogu brak jest informacji o dacie zakupu, tak więc te wnioski są tylko hipotetyczne. Jednakże zestawienie lat wydania pokazuje, że biblioteka naukowa Franciszka Scheidta była księgozbiorem nowoczesnym, a zarazem odzwierciedlała jego zainteresowania bibliofilskie. Znajdujące się w niej stare wydania klasyków nauki europejskiej stanowiły uzupełnienie i były dowodem sięgania uczonego do źródeł nowożytnego przyrodoznawstwa, którego rozkwit zaczyna się w XVII-wiecznej nauce. Inne nieco starsze dzieła to wyraz zainteresowania historią przyrodoznawstwa.

To formalne omówienie zasobu dzieł, znajdujących się na liście przedstawionej do sprzedaży stanowi pierwszy, wstępny punkt prezentacji księgozbioru. Zarówno języki, jak i daty oraz miejsca wydań wyraźnie wskazują, że uczonego czerpał z dorobku całej zachodniej myśli naukowej i uzupełniał swoje zbiory do końca życia. Znaczący jest całkowity brak literatury rosyjskiej, co niewątpliwie powodowało jej niepełność, szczególnie w zastosowaniu do badań terenów okolic Krzemieńca.

Jak wynika z katalogu Scheidt gromadził w swojej bibliotece przede wszystkim literaturę przyrodniczą. Inne pozycje były to prawdopodobnie te książki, które ówczesny kulturalny uczonego posiadać powinien, lub które były niezbędne jako uzupełnienie, np. mapy lub słowniki. Należą do nich np., *Oeuvres* Moliera i Racina [poz. 11 i 12-Lit.] dzieła Tacyta [poz. 9, 10-Hist.] lub Cezara [poz. 11-Hist.]. Z książek historycznych warto także odnotować *Journal des Revolutions l'Europe, depuis 1786 jusqu'a en 1790 à N [...] et à Strasbourg 1789 et 1790* [poz. 2]. Pamiątką jego zaangażowania politycznego w roku 1794¹³ jest *Zbiór wszystkich Pism Urzędowych od zapisania Aktu powstania narodowego w Krakowie 1794*, folio [poz. 15]. W dziale „Podróże” odnajdujemy *Voyages Minéralogiques dans le Gouvernement d'Aigle et une partie de Valais*, par M^e le Comte Razumowski, à Lauvanne in 1784, 8° [poz. 2]. W działach „Książki historyczne” i „Książki do Literatury należące” jest zgromadzone dużo pozycji literatury polskiej. Miał pisma Kochowskiego, Kochanowskiego, Niemcewicza i Naruszewicza, opis podróży ks. Radziwiłła do Jerozolimy i opis podróży Króla Stanisława Augusta Poniatowskiego na Ukrainę. W „Pamiętnikach uczonych” będących przede wszystkim czasopismami, na pierwszym miejscu [poz. 1] wymienione są, niewątpliwie cenne, *Nova Acta Regiae societatis scientiarum Upsaliensis*, Upsaliae 1773 od 1799, 4°. W tym też dziale znajduje się prawdziwie bibliofilski druk *Astrologia sine Titulo Chyromantia del Tricasso da Corasori Martuano estrata da libri di Aristotele et altri Philosopfi naturali*, 1544, 12° [poz. 8]. W dziale „Książki

moralne i polityczne” znajdujemy obok *Biblii* [poz. 9], *Oeuvres de Montesquieu*, nouvelle édition à Paris an IX [wg kalendarza rewolucyjnego, oznacza rok 1800], 12° [poz. 13], *Histoire naturelle du Genre humaine*, avec figures par J. J. Virey, à Paris an IX [1800 r.], 4° [poz. 11] czy *Oeuvres du Philosophe bienfaisant*, à Leipzig 1764, 8°. Do tego też działu trafił Holbach *Elemens de la morale Universelle ou Cathechisme de la Nature par [...]* M. le Baron de Holbach, à Paris 1791, 12° [poz. 1]. Jak już wspominałam klasyfikacja nie była klarowna tak więc *Les Principes de la Philosophie*, écri en latin par Réne Descartes et traduits en françois par un de ses Amis, à Paris 1647, 4° [poz. 13] trafiły do działu „Książki fizyczne i chemiczne”. W pozostałych działach mamy też różne, często dyskusyjne zaszeregowania, o czym wspominałam przy analizie liczbowej dokumentu.

Przechodząc do książek przyrodniczych starajmy się krótko scharakteryzować zawartość działów, wyodrębnionych przez autora katalogu oraz podać nieco więcej przykładów. Jest to istotna informacja. Franciszek Scheidt był nauczycielem w ważnych i stojących na wysokim poziomie szkołach. Nie pozostawił żadnego dzieła, z którego można by odczytać jego poglądy na podstawowe kwestie rozważane w XVIII-wiecznej botanice. Formułował programy – bardzo skrótowny dla Krakowa¹⁴ i bardziej rozbudowany dla Krzemieńca¹⁵. Jedynym uzupełnieniem pozwalającym snuć wnioski na temat treści wykładów stanowi jego księgozbiór.

Pierwszy dział omawianego spisu, zatytułowany „Książki fizyczne i chemiczne” jest – jak już wspominałam – najbardziej niejednolity z wszystkich, ale i bardzo interesujący. Pojęcia fizyka, a szczególnie chemia były bardzo szeroko rozumiane. Mieściła się w nich i medycyna, i farmacja, i alchemia. W tym też dziale znajduje się najwięcej książek starych, ciekawych bibliofilskich wydań. Jako przykład można, obok wspomnianej już *Astrologii* przytoczyć taką ciekawostkę jak *Grimoire ou la Magie naturelle à la Hage* [b. r. w. – poz. 14], dzieła Alberta Wielkiego¹⁶, Fallopiusza z 1616 r.¹⁷, czy stary druk *Arnoldi de Villanova opera* [poz. 54]¹⁸, a także kilka starych farmakopei np.: *Pharmacopaea dogmaticorum restituta*, auctore J. Zurcetano, Francofurti 1615 [poz. 65], *Pharmacia opaea Regia [...]*, auctore Joanne Zwelser z 1667 r. i *Pharmacopaea Medico-Chimica*, auctore Jeanne Schrödero, Francofurti 1677, 4o. [poz. 72, 73]. Bogato jest reprezentowana literatura współczesna Scheidtowi m. in., *Traité Elementaire de Chymie* par M [A. L.] Lavoisier, second édition 1793 [poz. 50] i cytowanego jako lektura do przygotowywania lekcji *Principes de Chymie* par Me de Fourcroy, à Paris 1797 [poz. 49]. Tego ostatniego autora miał w swym księgozbiörze kilka tytułów. Sam Scheidt zajmował się nauką o elektryczności toteż obok chemii i farmacji gromadził literaturę w tym zakresie. Nowościami interesował się do końca życia. Jeszcze w 1803 roku, przed wyjazdem do Krzemieńca, zakupił *Essai de Pratique Chymique* par L. C. Bertholet, à Paris on XI, [1803 r.]

W spisie figuruje oczywiście, jego własna książka *O elektryczności uważanej w ciałach ziemskich i atmosferze*, par [...] w Krakowie 1786 [poz. 17]. Jak już wspomniałam dziwi nieraz umieszczenie poszczególnych tytułów w działach. Wśród książek fizycznych i chemicznych znalazły się dzieła z zakresu fizjologii roślin jak np., *Experiences sur les Vegetaux* par [Jan] Ingen-Housz, traduit de Anglois par l'Auteur, à Paris 1780 [poz. 87]¹⁹. Tutaj również znalazły się publikacje z zakresu badań mikroskopowych. Do działu „Książki mineralogiczne” zaliczył obie pozycje G. Rzączyńskiego.

Działami, które również należy omówić szczegółowo są „Zoologia” i „Botanika”. Najstarszym drukiem w „Zoologii” jest wydawnictwo *Aristotelis et Theophrasti historia animalium et vegetabilium*, Bazylea 1534 [poz. 22] oraz obserwacje mikroskopowe Malphigiego [poz. 25]. Najważniejszą jednak częścią biblioteki profesora historii naturalnej, są pozycje prezentujące naukę współczesną zarówno ich ilość, rok wydania, jak i dyscypliny interesujące badacza. W działach biologicznych w czasach, o których jest nowa, miejsce naczelne zajmują książki Linneusza (1707–1778). Nie braknie ich również i w tym spisie. Caroli à Linne *Systema naturae per regna tria naturae, editio 13* [oprac. J.G. Gmelina] à Lipsiae 1799 zajmuje miejsce 1. Osobno jest wymieniona *Regnum animale*, z 1767 r. [poz. 4]. W dziale „Zoologia” znajdujemy kilka pozycji z entomologii, szczególnie J. Ch. Fabriciusa (1745–1807) wybitnego zoologa i entomologa duńskiego oraz kilka opracowań faunistycznych np. *Fauna Parisienne ou histoire abrégée des Insectes classes d'après le système de Fabricius avec les planches*, par A. Walckenner, Paris 1802.

W dziale „Botanika” Linneusz jest wymieniany wielokrotnie. Scheidt zgromadził różne wydania jego *Systema Naturae* i *Systema Vegetabilium* oraz *Species Plantarum*. [poz. 15–20]. opracowywane i uzupełniane przez późniejszych botaników (J. G. G m e l i n , C. L. W i l d e n o w , J. A. M u r r a y , J. E. G i l i b e r t]. Wraz z jego biblioteką Gimnazjum Wołyńskie wzbogaciło się też o kilka opracowań florystycznych z 18. w. Były to: K. L i n n e u s z : *Flora Laponica*, wyd 1802, Amsterdam (1 wyd. 1737) [poz. 38], J. G. G m e l i n : *Flora sibirica sive historia plantarum Siberiae*, 1747 [poz. 47], A. J. K r o c k e r : *Flora Silesiaca*, 1787–1790 [poz. 49] oraz N. T. H o s t a flora Austrii, 1797 [poz. 59], J. A. Pollicha flora Palatynatu [poz. 61] i wreszcie J. E. G i l i b e r t a flora Litwy [poz. 31]. Publikacje Giliberta, zarówno te wydane w Wilnie, jak we Francji miał prawie w komplecie. Do wydań bibliofilskich należała najpewniej flora Egiptu z 1640 r. Obok opracowań florystycznych w spisie znajdują się także książki o charakterze metodycznym. Do ciekawszych należy słownik terminów botanicznych z 1803 r. [poz. 57], *Icones plantarum medicinalium*, 1784, [poz. 33], czy *Icones plantarum*, roślin hodowanych w Ogrodzie Botanicznym, Londyn 1789 [poz. 66]. Klasyczne dzieło Jean Senebiera (1742–1809) o wpływie powietrza na kiełkowanie tym razem jako praca z fizjologii roślin

znalazło się na swoim miejscu – w dziale „Botanika” [poz. 64]. Zbiór książek z botaniki, które Scheidt zgromadził jest bardzo przejrzysty i dość zasobny. Mimo że znacznie mniejszy liczbowo od „Książek z fizyki i chemii” nie ustępuje temu działowi merytorycznie. Nie ma w nim wielu rzadkich druków ani ciekawostek, są za to książki starannie dobrane do pracy w szkole i ogrodzie botanicznym. Zbierał to, czym dysponował wiek 18.

Szkoła krzemieniecka w założeniu jej organizatora, Tadeusza Czackiego, była ważnym ośrodkiem polskości i rozwijania nauki polskiej. Pisał on (z okazji formalności związanych z przybyciem do Krzemieńca Bessera: „[...] za wszystko złoto świata w obcym języku nie dozwolę uczyć”²¹). Toteż ważnym dla nas działem biblioteki są polonika. Scheidt starał się gromadzić polską literaturę naukową możliwie kompletnie. Zakupywał książki wydane w Polsce po polsku lub związane z naszym krajem. Np. dzieło T. Kleina *Naturalis expositio Echinodermatum*, Gdańsk 1734. Jak wspominaliśmy w spisie znajdował się Rzączyński (dział „Mineralogia” – poz. 15 i 16)]. własna praca Scheidta *O Elektryczności...*, J. Śniadeckiego *Początki chemii*, Wilno 1800, [poz. 44], J. Śniadeckiego *O Koperniku*, Warszawa 1802 [poz. 83], Jana Jaśkiewicza. rękopis pracy pt. *Początki chemii* [poz. 43] Brak natomiast starych polskich podręczników do fizyki Chróścikowskiego i Rogalińskiego. Poczet dzieł botanicznych otwiera Syreniusz z 1613 r. [poz. 50]. Dzieło nosi w spisie tytuł spolszczony *Zielnik*. Jak już wspominałam uczoney kompletował pisma Giliberta zarówno wydane w Polsce, jak i we Francji. Miał więc: *Flora Lithuanica inchoata...*, Grodno 1781; *Histoire des Plantes d'Europe ou Elements de botanique pratique*, Lyon 1789; *Demonstration Élémentaires de Botanique a l'usage de l'Ecole Royale veterinaire*, Lyon 1773; czasopisma „Indagatores Naturae” oraz wszystkie poświęcone systemowi Linneusza. Brakowało natomiast kilku ważnych pozycji z okresu pracy Gilberta w Polsce jak *Exercitium botanicum in schola principe Universitatis Vilniensis...*, Wilno 1781 [poz: 58, 31, 2, 14, 15, 16 oraz 31/ Zool.].

Prace przyrodnicze Krzysztofa Kluka również znalazły się w bibliotece krakowskiego uczonego. Miał więc *Botanikę dla szkół narodowych* (1785), *Dykcjonarz roślinny...* (1786–1788), *Roślin potrzebnych, pożytecznych* (1777–1779), *Zwierząt domowych i dzikich...*, (1795–1798) oraz *Rzeczy kopalnych...*, (1797 i 1802 – t. 1 wyd. II, t. 2 wyd. III), [poz: 6, 24, 53, 29/Zool., 33/Miner.] Polskie księgi botaniczne uzupełnił o S. B. Jundziłła *Opisanie roślin*, 1791 oraz *Początki botaniki*, 1804, pominął natomiast *Botanikę Stosowaną*, 1799. W ogóle zagadnienia botaniki stosowanej, poza farmacją i medycyną, np., w rolnictwie, ogrodnictwie czy przemyśle nie interesowały go. W całym spisie mamy zaledwie dwie pozycje poświęcone tej problematyce i też były to druki bibliofilskie.

Problemem ważnym dla badacza dziejów nauczania w Liceum Wołyńskiego, szczególnie w przypadku nauk przyrodniczych, które w początkach wieku XIX rozwijały się bardzo intensywnie – a był to okres wielu nowych odkryć

i dyskusji metodologicznych – jest korelacja między posiadanym warsztatem naukowym wykładowcy, a przedstawionym przez niego dla szkoły krzemienieckiej programem nauczania. Franciszek Scheidt przedstawił program historii naturalnej dla Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu w 1805 r. Czytamy w nim m. in. „Z rozległych użytków, jakie dziś nauka chemii i historii naturalnej towarzystwu [społeczeństwu-*W. Gr.*] przynosi, w poznawaniu wszelkich płodów natury, w dochodzeniu własności ciał, tudzież w stosowaniu ich do potrzeb i wygod życia ludzkiego, dowiedzie się ich konieczność wchodzenia w plan dobrej Instrukcji [edukacji – *W. Gr.*]. [...] Dokładny rozbiór istot zwierzęcych, jak i roślinnych, równie winni jesteśmy dzisiejszej nauce chemii.”²². Kurs nauczania, który chciał realizować Scheidt pokazywał nowe usytuowanie nauk o świecie żywym w przyrodoznawstwie. Łączność botaniki i zoologii z naukami o Ziemi (szczególnie mineralogią) była niekwestionowana. Scheidt wprowadza chemię do nauczania botaniki i zoologii jako ich część integralną, jako metodę badania tworów żywych i ich opisu. Czy dzieła, które zgromadził były wystarczającą literaturą do tego zamierzenia? Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa. Na poziomie literatury XVIII-wiecznej jest to zbiór bogaty i wystarczający. Dużo w nim pozycji z pogranicza chemii i medycyny, chemii i biologii. Jako podstawa do podjęcia nauczania według tego programu, w tym czasie, był wystarczający, ale aby sprostać rozwojowi nauki musiał być uzupełniany. Szczególnie wymagała dopełnienia fizjologia zwierząt i roślin, problemy badań komórkowych i rozwijającej się anatomii, a także problematyka klasyfikacji naturalnej tak bardzo dyskutowanej w wieku XVIII i na początku XIX Scheidt był (sądząc po doborze książek) entuzjastą systemu Linneusza. Śledził, jak widzieliśmy, wszelkie wydania i uzupełniania pierwotnej wersji dzieła. Natomiast brak w całym spisie (wszystkich działach) prac Buffona i A. L. de Jussieu. Jedyna pozycja Buffona to *Les Epoques de la nature*, par M le Comte de Buffon, à Paris 1780. [poz. 78/F. Ch.]. Brak zalecanych przez KEN książek biologicznych Buffona (w owym czasie były tłumaczenia i skróty z tego dzieła, co odnotowuje Lewicki²³) był chyba celowy, gdyż jednocześnie Scheidt postarał się o (również zalecane), *Mineralogie ou...*, par Vilmont de Bomare, 2 edition, à Paris 1774 [poz. 7/Min.]. Nowa epoka badań biologicznych wymagała nowej literatury, rozwiązywania nowych tematów, nowych treści w nauczaniu. Daty wydania niektórych tytułów (lata 1800–1803). sugerują, iż Scheidt kontynuowałby gromadzenie swoich zbiorów. Ale sprawa nie byłaby tak łatwa, jak w Krakowie. Problem docierania nowości literatury naukowej był w ośrodku krzemienieckim bardzo palący²⁴. W każdym razie księgozbiór Franciszka Scheidta jako punkt wyjścia do zbudowania prawdziwie naukowej, odpowiadającej pierwszej połowie wieku XIX biblioteki był dla Gimnazjum Wołyńskiego cennym nabytkiem.

Profesor Historii Naturalnej w szkole krzemienieckiej miał realizować nie tylko program dydaktyczny, ale również szeroki program badań fizjograficznych.

Czacki wiele się spodziewał w tym zakresie po Franciszku Scheidtcie. Świadczy o tym treść umowy zawartej z uczonym²⁵. Przygotował nawet grunt pod przyszłe badania terenowe wydając *Odezwę*²⁶ do urzędników i obywateli Wołynia, aby podjęli obserwacje najbliższych okolic i ułatwili przyszłym badaczom wybór najtrafniejszych terenów poszukiwań. Tym aspiracjom biblioteka Scheidta nie mogła sprostać. Chociaż znajduje się w niej spora ilość dzieł z florystyki, ale są to opracowania z wieku osiemnastego, też w niedużej ilości. Już w ostatniej dekadzie wieku XVIII świat był o wiele lepiej zbadany i stosowano nowe metody w klasyfikacji. Ponadto zgromadzone prace florystyczne dotyczą terenów zachodnich, oprócz Syberii, i nie ma flory, ani tym bardziej fauny, żadnego kraju ościennego dla Wołynia. Jest za to dobra podstawa do prac taksonomicznych. Szczególnie cenny jest komplet dzieł Linneusza. Zbiory te były wykorzystywane w dydaktyce przez Bessera, który mógł korzystać na wykładach z oryginalnych opracowań flory krajów zachodnich²⁷. Uderza natomiast brak najnowszych dzieł z florystyki krajów graniczących z Wołyniem i Podolem oraz z systematyki i taksonomii, a także organizacji ogrodów botanicznych. Te działy musiał już uzupełnić jego następca, zgodnie ze słowami doświadczonego bibliotekarza²⁸. Z tego też zdawał sobie sprawę Czacki obarczając następcę Scheidta – Wilbalda Bessera obowiązkiem doboru nowszej literatury²⁹.

Księgozbiór Franciszka Scheidta nie można jednak traktować wyłącznie jako pewnego fragmentu biblioteki krzemienieckiej. Ponieważ posługujemy się dokumentem przygotowanym do sprzedaży, a więc włączenia tego zbioru do tejże biblioteki, nasuwa się, siłą rzeczy, taki punkt widzenia. Jednakże ten zbiór ksiąg, uzupełniany latami przez wybitnego uczonego, profesora krakowskiego, należy także rozważać jako pewną zamkniętą całość, jako obraz stanu warsztatu naukowego przyrodnika z końca wieku XVIII. Zestawiona pieczołowicie, o czym świadczą podane powyżej przykłady dzieł, wiele mówi o samym kolekcjonerze. Jest to księgozbiór uczonego epoki oświecenia, dzieła najbardziej znaczące dla nauki tej epoki znalazły się, w miarę możliwości, wśród zbiorów Scheidta. Należą do nich z jednej strony dzieła Linneusza oraz nowości odnotowujące postępy w dziedzinach klasycznych np., dzieło Lavosiera, Berthelotta i prace w nowych dyscyplinach np., Ingenhousz (fotosynteza) i Senebier (fizjologia oddychania). Zgromadzony przez krakowskiego profesora zbiór ksiąg naukowych zawiera dzieła aktualne dla dekad 1780–1900, a więc dla epoki, w której żył i pracował Scheidt, jest współczesny, stale uaktualniany. Główny trzon był zbierany w latach największej aktywności uczonego. Jednocześnie ciekawy zestaw starej literatury świadczy wyraźnie o ambicjach kolekcjonerskich i ich kierunku. Najwięcej tych białych kruków zostało zgromadzone w dziale książki fizyczne i chemiczne, co dowodzi, że chemia nadal była głównym przedmiotem jego bibliofilskich poszukiwań, chemia, w której mieściły się dzieje alchemiczne, co rozumiałe, ale i stare druki medyczne i farmaceutyczne. Jednakże nie brakowało też wybranych,

starych dzieł w innych działach. Rozpoczynając prezentację polskiej literatury od Syreniusza, nauczyciel pokazywał cały dorobek botaniki polskiej, co niewątpliwie podnosiło poziom naukowy prowadzonych wykładów. Również i dobór książek z działów nie przyrodniczych był ciekawy.

Biblioteka ta rozpatrywana jako całość, jako księgozbiór historyczny, stanowi piękny przykład wysokiej kultury naukowej profesorów i nauczycieli w Polsce. Wcielenie tego księgozbioru do księżnicy krzemienieckiej wzbogaciło ją, o czym już była mowa. Stanowiła dobry punkt wyjścia do uzupełniania o najnowsze pozycje. Stanowi jednocześnie dowód znaczenia naukowego pobytu Franciszka Scheidta, wybitnego przedstawiciela polskiej nauki w Krakowie, w Gimnazjum Wołyńskim. Okres krzemieniecki umyka biografom Scheidta, jako krótki i tymczasowy (miał on w zasadzie pracować w Winnicy). Także samo pobyt Scheidta w Krzemieńcu jest umniejszany przez badaczy dziejów tej uczelni – z tych samych zresztą powodów, wzmocnionych jeszcze świetnymi wynikami jego następcy. Tymczasem to Scheidt był w gronie kadry tworzącej zespół nauczycieli krzemienieckich w pierwszym okresie kształtowania się niepowtarzalnych zasad pracy tej szkoły. Scheidt wraz z pozostałymi uczonymi przybyłymi z Krakowa wprowadzał dorobek naukowej myśli tego ośrodka nauki polskiej, reformowanej w myśl koncepcji KEN, do nowo tworzącej się uczelni. Przyniesili racjonalizm oświecenia i równoważyli jezuickie jeszcze wpływy Wilna. Tej nowatorskiej szkole Scheidt pozostawił swój dorobek naukowy, ukryty w kolekcjonowanych całe życie książkach.

Przypisy

¹ Kopia rezolucji W. W. Czackiego wizytatora względem układu o Bibliotekę Scheidta pod dniem 10 kwietnia 1806 r. Bibl. Czart. Sygn. 4445 k. 1085.

² Dz. Rękop. BAN Ukrainy sygn. F.I 6433–6466: *kolekcja Scheidta*. Wcześniejszą wzmiankę o tym rękopisie i komentarz autorka przedstawiła w *Materialach 50 Zjazdu PTB*, Kraków 1996; również Z. Jaroszewicz - Pieresławcew: *Kolekcje w Bibliotece Liceum Krzemienieckiego*. W: *Bibliologia dyscypliną integrującą*. Warszawa 1998 na s. 178 wspomina ten spis, bez komentarza (mylnie podaje ilość książek botanicznych).

³ J. Pachonński: *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy, 1750–1815*. Kraków 1962 s. 137.

⁴ Jako przykład trwałego zainteresowania tą problematyką niech posłużą opracowania: L. Hajdukiewicz: *Biblioteka Macieja z Miechowa*. Wrocław-Warszawa 1960 Ossolineum, 453 + 3nlb. s.; tenże: *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*. Wrocław Warszawa Ossolineum 1961, 260 + 2nlb. s; P. Köhler: *Biblioteka naukowa Józefa Jundziła (1794–1877)*. KHNiT 1997 R. 42 nr 3–4 s. 63–84; B. Hryniewicz: *Biblioteka botaniczna dr Franciszka Błońskiego*. „Sprawozdania z posiedzeń wydziału IV Nauk Biologicznych

Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1949 t. 44 s. 44–49; M. Czerniakowska: *Jan Uphagen (1731–1802) – bibliofil i miłośnik nauk przyrodniczych*. KHNiT 2002 R. 47 nr 2 s. 111–122; Pod redakcją B. Bieńkowskiej wychodzi seria „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi”.

⁵ Paweł Jarkowski: *Wiadomość o bibliotece Liceum Krzemienieckiego, i onej porządku udzielona przez jej Bibliotekarza Pawła Jarkowskiego Joachimowi Lelewelowi roku 1825*, z rękopisu wydała. M. Danilewiczowa. „Rocznik Wołyński” 1935 t. 4, cyt. s. 8.

⁶ Materiały do życiorysu Franciszka Scheidta patrz: Michał Bergonzoni: *Rzecz czytana o Franciszku Scheidte* przez [...] Członka Czyn [nego] Towarz. [ystwa] Król [ewskiego] Warsz [awskiego] Przyjaciół Nauk, dnia 30 kwietnia r. 1812 na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa; W. Hubicki: *Franciszek de Paula Scheidte pionier teorii Lavoisiera w Polsce*. W: *Księga Pamiątkowa dziesięciolecia Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie*. Lublin 1959 s. 49–74; Maria Creppe, Helena Wereszczycska, [biogram] PSB z. 146 Warszawa-Kraków 1994 s. 437/438; E. T. [Elżbieta Turczyńska] [biogram]. *Słownik Biologów Polskich*, red. S. Feliksia. Warszawa 1987 s. 477. Wszystkie większe encyklopedie zamieszczają o Scheidcie drobne wzmianki. Zachowały się również jego ankiety osobowe w Uniwersytecie Krakowskim i Liceum Wołyńskim.

⁷ W. Hubicki, dz. cyt. s. 49–60.

⁸ O krakowskim okresie pracy Scheidta najobszerniej informuje biogram PSB, dz. cyt. oraz January Kołodziejczyk: *Nauki przyrodnicze w działalności Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1936 s. 78–86..

⁹ W. Hubicki, dz. cyt. s. 70; J. Kołodziejczyk, dz. cyt. s. 86.

¹⁰ Dział rękop. BAN Ukrainy sygn. F. VIII 258/165 – *Listy Czackiego do Rektora Uniwersytetu Wileńskiego*, list z dnia 27. 08. 1809.

¹¹ Do analizy wzięto wyłącznie działy przyrodnicze.

¹² W. Hubicki, dz. cyt., s. 61.

¹³ J.w. s. 70–72..

¹⁴ M. Chamcówna: *Uniwersytet Jagielloński w dobie KEN. Szkoła Główna Koronna, 1777–1786*. Warszawa 1957 – program na str 321/322.

¹⁵ W. Grębecka: *Wilno – Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841)*, Warszawa 1998 – Program Franciszka Scheidta na rok szkolny 1805/1806 Aneks 5 s. 186–190.

¹⁶ Albert Wielki – filozof i przyrodnik (ok. 1200–1280).

¹⁷ Fallopiusz – Gabriel Fallopio – lekarz, wybitny anatom (1523–1562).

¹⁸ Villanova – Arnold de Villanova – wybitny lekarz, alchemik, astrolog (ok. 1235–1311).

¹⁹ Jan Ingenhousz (1730–1799), wybitny fizjolog roślin. Tytuł oryginalny pracy, która ukazała się w 1779 r.: *Experiments upon vegetables discovering their great power of purifying the common air in the sunshine and of injuring it in the shade and at night*.

²⁰ J. G. Gmelin 1709–1755, K. L. Willdenow 1765–1812, J. A. Murray 1740–1791, wybitni systematycy XVIII w. Wydawcy kolejnych, uzupełnianych o nowe zdobycze florystyki, wydań dzieła L. i N. e. u. s. z. a. *Species plantarum*.

²¹ *Listy Czackiego*, dz. cyt.

²² Cytat patrz W. Grębecka, dz. cyt. s. 189.

²³ J. Lewicki: *Bibliografia druków odnoszących się do Komisji Edukacji Narodowej*, zestawiał i skorowidzem zaopatrzył [...]. Lwów 1907.

²⁴ Szczegółowo wypowiadał się na ten temat następca Scheidta – W. Besser, patrz W. Grębecka: *Badania Szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim (1781–1840)*. W: *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju 1781–1840*, praca zbior. Red. J. Babicz, W. Grębecka. Wrocław-Warszawa 1988 Monografie z dziejów Nauki i Techniki T. 141, s. 171.

²⁵ Umowa z Scheidtem Bibl. Czart. Sygn. 3444 k. 800.

²⁶ *Pytania od Tajnego Konsyliarza, Wileńskiego Uniwersytetu i Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk członka, Jeneralnego Guberniów Wołyńskiej, Kijowskiej i Podolskiej, j Wizytatora i Kawalera Tadeusza Czackiego JJWW Powiatowym Marszałkom i Chorążym, tudzież Sądom Niższym i wszystkim właścicielom dóbr w tychże Guberniach, do ułatwienia podane, druk ulotny.*

²⁷ W. Grębecka: *Historia Naturalna w Liceum Krzemienieckim (1805–1832)*. „Analecta” 1992 nr. 1 s. 139–182, s. 181 Aneks 3: Spis podstawowych lektur zalecanych przez W. Bessera przy studiowaniu botaniki.

²⁸ P. Jarkowski, dz. cyt.

²⁹ Bibl. Czart. Sygn 3444, *Szkoły krzemienieckie* k. 363, – Rejestr Flor brakujących, 849, 855 – inne rejestry książek.

Recenzent: prof. dr hab. *Alicja Zemanek*

Wanda Grębecka

THE BOOK COLLECTION OF FRANCISZEK SCHEIDT

Franciszek Scheidt (1759–1807), who had obtained his doctorate from the Jagellonian University in Cracow in 1779, began work at the University in 1785, first as a collaborator of Jan Jaśkiewicz, and then as a professor of Natural History in his own right. In 1805 Scheidt accepted an invitation from Tadeusz Czacki and went to Krzemieniec, to teach at the newly established Wołyń Gymnasium. His duties as teacher of Natural History included courses of botany, zoology and mineralogy, as well as the organization of a Botanical Garden. He also brought his book collection to Krzemieniec, which in 1807 he sold to the Gymnasium. The book collection formed the basis for the natural history section of the Krzemieniec Library, whose book collection was quite big, but which had hitherto been rather poorly stocked in natural history. A catalogue made for the conclusion of the deal has been preserved (library of the Academy of Science of the Ukraine, Manuscripts Section, number I 6433–6466, Scheidt Collection). The catalogue gives us an insight as to what books made up Scheidt's library. It also provides us with information on the scientific and didactic background of the professor, his reading and his interests, and also informs us about the pace at which worldwide scientific ideas

were received in Scheidt's scholarly environment. Cracow. As Scheidt moved to Krzemieniec, he brought this wealth of books and ideas along with him, thus forging a link between the naturalists of Cracow and the florists of the Krzemieniec school.

Scheidt's book collection consisted of 336 titles in 943 volumes. Natural and exact sciences predominated among the books: there were 92 titles dealing with physics and chemistry, 34 with mineralogy, 33 with zoology and 67 with botany. Among them were a significant number of old prints, some of exceptional value, as well as many of the most recent books of the period. There were many books in Polish and the latest foreign publications. The collection also included journals, maps and dictionaries. Significantly, Scheidt's collection contained a large number of historical books, belles lettres, and Roman classics. There was a large collection of books by Linneus. Scheidt did not yet take an interest in de Jussieu's natural method, and there is a predominance of theoretical works over works dealing with particular faunas and floras, or over monographies of particular species. Many books were devoted to the physiology of plants, interpreted in very chemical terms. The contents of his library correspond closely to the curriculum of Scheidt's courses in Krzemieniec. The library, which was representative of the Enlightenment type of erudition, was later supplemented by Scheidt's successors with books on botany, in keeping with the studies that were conducted in Krzemieniec.

